

ЉУДСКА НАДА ИЗМЕЂУ УТОПИЈЕ И ДОГМЕ

I

Југославија је прогласила *социјализам* после другог светског рата. *Проглашење* социјализма заједничко је дело државе и партије (Комунистичка партија Југославије, а од VII конгреса 1958. године Савез комуниста Југославије), као званичних представника југословенског друштва. *Социјализам* је остао званично (службено) обележје *друштвеног уређења* Југославије до данас, иако је дошло до значајних промена у економском и политичком систему (уведена је приватна својина¹ равноправно с другим облицима својине; вишепартијски систем² наместо једнопартијског; савезне државе из назива *социјалистичка³ република* бришу ознаку социјалистичка).

Друштвене науке морале су се држати званичног става о социјалистичком карактеру послератне Југославије. Службено је било проглашено да је *марксизам* теоријска и методолошка основа изградње југословенског социјалистичког друштва. Позивање на Маркса требало је званичној идеологији да прида *научни ауторитет*: социјализам у Југославији изграђује се на темељу и у складу са учењем Маркса и Енгелса.

Колико је тачно званично гледиште о марксистичкој заснованости теорије и праксе социјализма у Југославији — о томе друштвене науке не могу судити апологетски, него критички. Овај напис почеће с навођењем неких Марксових становишта о развоју друштва и с делимичним приказом југословенског друштва, да би послужио као прилог научној критици.

¹ Сви послератни југословенски уставни, укључујући многобројне измене устава амандманима, познају приватну својину и дају јој различите називе. Устав ФНРЈ из 1946. године истиче општенародну имовину као државну. Устави СФРЈ из 1963. и 1974. године истичу друштвену својину као један од темеља (уз самоуправљање) југословенског социјалистичког друштва.

² Важећи Устав СФРЈ (из 1974. године) не искључује изричито политичке странке, али су тек у политичким борбама извојевани републички закони о политичким странкама.

³ Први пут 1990. године избацују се уставне ознаке република као социјалистичких.

Можда је најбоље почети с оним становиштем Карла Маркса, за које је он⁴ сам написао да је било резултат његових истраживања: „да се ни правни односи, ни облици државе не могу разумети ни из себе самих, ни из такозваног општег развитка људског духа, него да им је корен, напротив, у материјалним животним односима, чију је целокупност Хегел, по примеру Енглеза и Француза XVIII века, обухватио именованом „грађанско друштво“, а да се анатомија грађанског друштва мора тражити у политичкој економији“. Општи резултат до којег је дошао и који му је послужио као путоказ у студијама јест: „У друштвеној производњи свога живота људи ступају у одређене, нужне односе, независне од њихове воље, односе производње, који одговарају одређеном ступњу развитка њихових материјалних производних снага. Целокупност тих односа производње сачињава економску структуру друштва, реалну основу на којој се диже правна и политичка надградња и којој одговарају одређени облици друштвене свести. Начин производње материјалног живота условљава процес социјалног, политичког и духовног живота уопште. Не одређује свест људи њихово биће, већ обрнуто, њихово друштвено биће одређује њихову свест. На извесном ступњу свога развитка долазе материјалне производне снаге друштва у противречност с постојећим односима производње, или што је само правни израз за то, са односима својине у чијем су се оквиру докле кретале. Из облика развијања производних снага ти се односи претварају у њихове окове. Тада наступа епоха социјалне револуције. С променом економске основе врши се спорије или брже преврат читаве огромне надградње. При посматрању оваквих преврата мора се увек разликовати материјални преврат у економским условима производње, који се да констатовати с тачношћу природних наука, од правних, политичких, религиозних, уметничких или филозофских, укратко, идеолошких облика у којима људи постају свесни тога сукоба и борбом га решавају. Као год што неку индивидуу не оцењујемо шта је по ономе што она о себи мисли да јесте, тако ни о оваквој превратној епохи не можемо стварати суд из њене свести, већ напротив, морамо ту свест да објашњавамо из противречности материјалног живота, из постојећег сукоба међу друштвеним производним снагама и односима производње. Никада нека друштвена формација не пропада пре но што буду развијене све производне снаге за које је она довољно пространа, и никад нови, виши односи производње не наступају пре но што се материјални услови њихове егзистенције нису већ родили у крилу самог старог друштва. Стога човечанство поставља себи увек само оне задатке које може да реши, јер кад тачније посматрамо, увек ћемо наћи да се сам задатак раба само онде где материјални услови за његово решење већ постоје или се бар налазе у процесу свог настајања. У општим линијама могу се азијски, антички, феудални и савремени буржоаски начини производње означити као прогресивне епохе економске друштвене формације. Буржоаски односи производње су последњи анта-

⁴ К. Маркс: *Прилог критици политичке економије. Предговор*. Просвета, Београд, 1960. стр. 99-11.

гонистички облик друштвеног процеса производње, антагонистички не у смислу индивидуалног антагонизма, него антагонизма који потиче из друштвених животних услова индивидуа, али у исти мах производне снаге које се развијају у крилу буржоаског друштва стварају материјалне услове за решење тога антагонизма. Зато се са том друштвеном формацијом завршава предисторија људског друштва."

II

Колико је развијена Југославија у поређењу са другим земљама и какви су јој изгледи за социјалну револуцију?

На нашем историјском тлу свет капитализма је још помаљао своје право лице, а ратни вихори и међународни односи стално су му подсецали крила. Југославија излази из ратних ужаса првог светског рата вишеструко осакаћена. Људски губици — по броју погинулих, несталих и инвалида — незапамћени су новијој историји ратова. Материјални губици били су разорни. Страхотно велике људске и материјалне жртве силе су нарочито на територији на којој се непосредно ратовало. Србија је изгубила милион и триста хиљада људи од пет милиона становника. Ратна разарања протегла су се на седам дугих година страдања, очајања и наде. То су били више него довољни узроци сужене основе капиталистичког развоја међуратне Југославије. За двадесетак година мира између два светска рата, Југославија се није подигла са дна европске лествице развијености. Од 1926. до 1939. године просечна стопа раста народног дохотка (2,1%) и друштвеног производа (око 2,0%) једва је нешто већа од стопе прираштаја становништва (1,5%).

Страни капитал исисавао је природна богатства и капитал земље, неопходне природне и финансијске изворе привредног и друштвеног развитка једне земље. Земља се ослања на пољопривреду, иако је пољопривреда заостала. Пољопривреда даје половину националног дохотка. Пољопривредно становништво чини 3/4 укупног становништва, а и 3/4 активног становништва. Готово 90% погонске снаге чини људска и вучна сточна, као у САД стотинак година раније. У 1930. години у САД у примењеној енергији учествује човек са 4%, животиње са 12%, а техника са 84%. По снази и броју механичких уређаја југословенска пољопривреда заостајала је за развијеним пољопривредама 10 до 15 пута. Европски стандарди прелазе 20 хектара по поседу, а у Југославији је 70% поседа мањих од пет хектара.

Индустрија предратне Југославије, мерена према развијеним индустријама, чинила је прве, дечје кораке. Преовладавала је екстензивна и нискоаккумулативна индустрија. При том, индустрија је била неравномерно распоређена и условљавала је оштре супротности између севера и југа, запада и истока.

Неразвијена базична индустрија производила је 10 до 15 пута мање од одговарајуће индустрије развијених земаља. Текстилна индустрија запошљавала је највише људи, а по вредности производње налазила се на другом месту. Неких врста индустрије није ни било,

те су се увозиле све текстилне и металопрерађивачке машине. У индустрији је било 50% страног капитала, а у обојеној индустрији 90%. Производња енергије била је 10 до 15 пута мања него у развијеним земљама.

Целокупна производња запошљавала је око 920 хиљада радника, што је у односу на 15 милиона становника тек нешто више од 10 одсто становништва у секундарним делатностима. Индустријска предузећа била су претежно мала — од 3.110 предузећа у привреди било је у 1.654 (53,1%) предузећа до 60 радника. Само 130 предузећа (4,1%) запошљавало је више од 500 радника. Индустрија је запошљавала око 300 хиљада радника, а трећину индустријских радника запошљавала је текстилна (нискоакумулативна) индустрија.

Све је то условило да национални доходак буде 4-10 пута мањи него у развијеним земљама. По неким подацима национални доходак износио је 60 долара, кад је у Француској износио 236, у Немачкој 337 и 521 долар у САД.

Мали национални доходак није омогућавао брзи развитак науке и културе. Писменог становништва било је преко 55%, али око 80% није имало основну школу или је било само са основном школом. Студената је било 1,7 пута мање него у Француској, 1,8 пута мање него у Чехословачкој, 2,6 пута мање него у Јапану, 10,5 пута мање него у САД.

У другом светском рату, од 1941. до 1945. године Југославију је задесила права људска и материјална катаклизма и јаз од развијених земаља продубио се на дуго време.

По званичним проценама, у другом светском рату Југославија је изгубила 1,7 милиона становника или 11%. Људски губици достижу 34% губитака свих западних савезника. У односу на становништво људски губици Југославије тежи су 16 пута од губитака западних савезника.

Материјални губици достигли су 17% народног богатства. То је у односу на САД 7,2 пута више, а 2,4 пута више од губитака Велике Британије. Скоро 1/4 становника остала је без крова над главом, односно око 3,5 милиона људи.⁵

У Југославији је други светски рат имао више лица. У највећој мери био је ослободилачки, али у знатној мери са супротним омеровима тј. грађански рат и претварајући се све више у револуцију. Поједини делови окупационе територије, проглашавајући се ослобођеним од предратне Југославије, сами су покушавали окупацију других територија и народа предратне Југославије — ратним операцијама или геолоцидом (нарочито ратна тојага Хитлеровог Трећег Рајха — тзв. Независна Држава Хрватска над Србима и Јеврејима). Међународни ратни односи и ослободилачке борбе у рату, донели су Југославији ослобођење и социјалистичку власт.

Социјализам у Југославији, настао на ослободилачком и ратном темељу, неразвијене и још ратом разорене земље, а не на теме-

⁵ М. Станимировић: *Класе у савременом друштву*, „Светозар Марковић”, Београд, стр. 102-105.

љу својих сопствених развијених производних снага и одговарајућих односа производње, имао је задат пут даљег кретања, а ипак неизвештан. За будућност неког друштва никад нема довољно поузданих знања, још мање рецепата, а за будућност новог друштва могу се знати само општи закони кретања историје и, у најоољем случају, актуелне тенденције. Задат пут био је пут развитка југословенског друштва као друштва развијенијег од капиталистичког, као новог, социјалистичког друштва. Тај задатак могао је бити остварен само на темељу развитка оних материјалних производних снага и оних материјалних односа, који ће омогућити револуционарне промене државе, политике, права, читаве друштвене надградње. Новонастали југословенски социјализам морао је претходно одужити дуг неразвијеног југословенског капитализма. Тај дуг је, у првом реду, неизоставно обухватио економску, својинску, политичко-правну, класну и националну сферу.

У економској сфери је социјалистичка Југославија, због раније неразвијености и катастрофалних ратних разарања, била у скоро предекономском стању. Због тога и због тога што је фактички политичка власт освојена у току рата, у мирнодопским условима прво је успостављена нова политичка власт. У државно-правном виду нова политичка власт обликована је у Уставу ФНРЈ 1946. године⁶. Ту се још не истиче да је нови друштвени систем социјалистички, због међународних обавеза Југославије (нарочито обавеза према силама победницама) и због унутрашњих политичких превирења. У политичкој сфери влада победничка партијско-војна формација, али се проглашава да у ФНРЈ „сва власт произилази из народа и припада народу“ и проглашава се сувереност народа, односно народни суверенитет⁷. У економској сфери неоспорну власт има држава, а проглашава се да су средства за производњу „или општенародна имовина, то јест имовина у рукама државе, или имовина народних задружних организација, или имовина приватних физичких и правних лица“⁸.

Економске мере развоја могле су доћи до изражаја тек после две године обнове разорене и опустошене земље. Прве економске мере биле су посезање у својинске односе и структуралне промене средстава за производњу. Својински односи измењени су радикално 1945. године аграрном реформом (експроприсана имовина тзв. сеоске буржоазије — у корист државе и беземљаша и ситних земљишних поседника) и 1946. године првом национализацијом (експроприсана индустрија федералног, републичког и 70% локалног значаја; банке и финансијске организације; саобраћај и велетрговина). Тиме су 4/5 слоја буржоазије збрисане.

Структуралне промене средстава за производњу условљене су неизбежном потребом да се заснује снажна индустрија у земљи која

⁶ Устав Федеративне Народне Републике Југославије, „Сл. лист ФНРЈ“. бр. 10, 1. фебруар 1946.

⁷ Устав ФНРЈ, члан 6.

⁸ Устав ФНРЈ, чл. 9, 10 и 49.

⁹ Устав ФНРЈ, члан 14.

joш није стварно ушла у свет индустријске цивилизације. Зато су највећа инвенстициона улагања била у индустрији — до 1952. године достигала су 30-40 одсто друштвених инвестиција, односно до 60 одсто привредних инвестиција. Други лавовски део друштвене акумулације и међународне материјалне помоћи Југославији отишао је за потребе војне одбране земље, нарочито после сукоба са ИБ-ом од 1948. године. Све то условило је повећање учешћа индустрије у друштвеном производу са 18% у 1947. на 21% у 1953. години, када се учешће друштвеног сектора у друштвеном производу повећало на 63,6%. Пољопривредна производња, међутим, била је мања од прератне производње све до 1965. године. Укупни раст друштвеног производа у првих шест послератних година процењује се на 2% годишње.

Овако радикалне друштвене мере, пре свега политичке и економске (укључујући и војне мере), непосредно су се одразиле на значајне промене у саставу југословенског друштва.

Пре свега, развлашћена је буржоазија и сведена на једну петину свог предратног састава, а њено учешће у друштвеном производу пало је са око једне половине на 15% националног дохотка 1947. године (градске буржоазије на само 3,4%).

Предратна малобројна радничка класа, стварана по историјској мери производних снага индустријско-занатског типа, поднела је у рату огромне људске жртве, те је у послератној радничкој класи чинила свега 15-20%. Велике инвестиције у индустрију у државни апарат, који је био неопходан ради заштите новог друштвеног поретка, стварали су нову радничку класу више из пољопривредних резерви становништва, него из саморепродукције. Добровољно или административним мерама, од 1945. до 1950. године прешло је око милион и двеста хиљада људи из села (пољопривреде) у град — у непољопривредне делатности, од чега 90% у индустрију и друге привредне делатности. Промоцију у виши друштвени слој, непосредно или посредно управљачки, доживели су припадници предратне, а делом и послератне, радничке класе. Укупно померање на виши друштвени положај добили су радници друштвеног сектора (привреде и непривреде), у складу са прокламованим социјалистичким — новим типом друштва. Слично су напредовали на друштвеној лествици и предратни беземљаци и ситни земљишни поседници (са поседима мањим од два хектара земљишта), у складу са прокламованим начелом „земља сељацима”. Сви остали друштвени слојеви кретали су се у супротном смеру — на ниже друштвене положаје.

Уз ове предузете мере број запослених у друштвеном сектору повећао се у периоду до 1950. године на непуна два милиона људи, а друштвени развитак био је незадовољавајући. Нарочито тешкоће причињавао је превелики државни апарат. Процењује се да је на два запослена у индустрији долазио један државни чиновник, с тим што је сваки други био у државној управи. То је био превелики терет и за знатно развијенија друштва, а југословенско друштво не само да је заустављао у развоју, него је водио унатраг. То је било супротно циљевима развитка социјалистичког друштва. Нова власт се могла

одржати или радикалном променом смера друштвеног кретања у развијеније друштво, или тиранском владавином и, тиме, стварним и трајним удаљавањем од социјализма.¹⁰

Радикалне друштвене промене означене су увођењем система *радничког самоуправљања* 1950. године и уставним променама 1953. године, којима је омогућено заснивање *друштвеног самоуправљања*, јер би се радничко самоуправљање угасило без ширег — друштвеног — самоуправљања.

Одлучујући значај придаван је и даље индустрији. У раздобљу 1948-1977. године просечна годишња стопа раста индустрије износила је 9,5%. То је Југославију сврстало у сам врх индустријског развоја у свету у целини. Учешће индустријске производње у укупној производњи повећало се на 37%, а у 1981. години на више од 38%. У раздобљу 1947-1981. година индустријска производња расла је просечно годишње за 8,9%, те је 1981. била 18 пута већа него 1947. године. У истом периоду пољопривреда је имала ниску стопу раста — 3,1% — и њено учешће у друштвеном производу пало је на 18%. Међутим, производња у друштвеном сектору пољопривреде расте просечно годишње 7%, а у приватном сектору 2,8%, тако да је удео индивидуалног сектора у тржишној производњи смањен на 14% према 86% друштвеног сектора.

Просечна годишња стопа привредног раста у време 1947-1977. године достигла је 6,2%, односно 5% по становнику. Тако је национални доходак повећан за 20% са око половине светског просека почетком педесетих година. У периоду од 1952. до 1981. године расте број запослених у индустрији од 560 хиљада на 2,2 милиона радника. Број запослених у друштвеном сектору повећава се на око 6 милиона људи. Број активног пољопривредног становништва смањује се на око 3 милиона људи, а број сеоског становништва се смањује на око 6 милиона људи.¹¹

На жалост, после 1978. године стопа раста смањује се до 1982. године, а затим се пада у дубоке економске и друштвене кризе. На самом почетку последње деценије двадесетог века радикално се одустаје од социјалистичког друштвеног уређења, Марксово учење се проглашава утопијом, а југословенско учење комунистичком догмом.

III

Историја нам још једном показује да нас ничему није научила. У стварној историји је тек друга револуција постизала циљеве које је постављала прва револуција. Али и тада само ако је друштво већ развило материјалне услове за настајак вишег, развијенијег, облика друштва. Све се то не односи на произвољно прокламовање револуције или друштвене системе, који увек остају утопијски или чак ни то. Све револуције завршавале су се у својој првој фази објективно рес-

¹⁰ Д. Станимировић, нав. дело, стр. 110-114.

¹¹ Нав. дело, стр. 118-132.

таурацијом, а субјективно уништењем револуционара — Енглеска, Француска и Совјетски Савез, односно Кромвел, Робеспјер, Сен Зист, Дантон, и Лењин — да наведем само најзначајније. Или су први револуционари прелазили у противничке редове — аристократију, буржоазију, бирократију — издајући револуцију и смештајући се у владајуће државне установе или институције и користећи их као да никад нису почели борбу баш против њих (синекуре, добра и магацини — дипломатски, војни, полицијски и слично).

Јер, успостављени нови (виши) односи производње, нису преовладали у првим револуцијама, него су баш омогућавали довршење ранијег режима, који је устао после првог пада да би се и даље борио. Не може се без прелазног периода остварити развој виших облика друштва — они никад не настају *наједном* или у *totalitetу*. Прелазни периоди и јесу развојне фазе једног процеса или појаве која постаје тоталитет, у борби елемената старог и новог. Та борба се да емпиријски истраживати, али је то увек само у науци (свести, знању) постављен објективни процес.

Dr Dragan Stanimirović
professeur agrégé de la Faculté de Droit de Niš

L'ESPOIR HUMAIN ENTRE L'UTOPIE ET LE DOGME

L'auteur est d'avis qu'en Yougoslavie, après la deuxième guerre mondiale, on a proclamé le socialisme comme l'organisation sociale du pays. Aujourd'hui les républiques yougoslaves ne transcrivent plus les prescriptions „socialistes” dans leurs Constitutions mais elles introduisent les systèmes politiques de plusieurs parties et donnent une grande importance à la propriété privée aux dépens de la propriété d'Etat ou de la société. La proclamation officielle de l'organisation sociale comme socialiste était - elle une erreur ou un dogme? La société yougoslave était-elle socialiste ou ce n'était qu'une utopie? Les idéologues yougoslaves n'ont-ils pas compris Marx ou ont-ils dépassé celui-ci? Sur toutes ces questions l'auteur donne des réponses par l'analyse de la théorie de Marx sur la révolution, le communisme et sur la dictature du prolétariat et aussi par l'analyse de l'organisation sociale de la Yougoslavie. Il conclue que l'organisation sociale de la Yougoslavie n'était pas socialiste que dans certains éléments. D'ailleurs ces éléments n'étaient ni les plus importants ni permanents. La conception du développement sociale de Marx n'était pas en vérité la base théorique de la société yougoslave et elle servait aux idéologues comme paravent pour les dogmes indispensables pour la conquête et la maintien du pouvoir. Ce n'est que sur plus haut degré du développement qu'il serait possible de changer la société yougoslave par la révolution.